

Qasimova Nuridə Əliş qızı,
doktorant,
Azərbaycan Kooperasiya Universiteti,
E-mail: nurida.qasimova1971@gmail.com,
© Qasimova N.Ə., 2022

UOT - 339.564

AZƏRBAYCANDA MEYVƏ-TƏRƏVƏZ MƏHSULLARININ İXRAC PROBLEMLƏRİ

X Ü L A S Ə

Tədqiqatın məqsədi – ölkənin meyvə - tərəvəz məhsulları ixracının mövcud vəziyyətini təhlil etmək və ixrac imkanlarını genişləndirilməsi üçün yeni mexanizmləri müəyyən etməkdir.

Tədqiqatın metodologiyası - Azərbaycanda meyvə - tərəvəz məhsulları istehsalının və emalının artırılması, emal müəssisələrinin istehsal avadanlıqlarından səmərəli istifadəsinin təmin edilməsi, ticarət vasitəçiliyi institutunun formalaşması və inkişafı istiqamətində yeni mexanizmlərin hazırlanması barədə iqtisadi ədəbiyyatlardakı müqayisəli təhlil və statistik metodlar təşkil edir.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti - Azərbaycanın qlobal iqlim dəyişikliyi ilə əlaqədar olaraq, istehsal resurslarından səmərəli istifadə etmək, ixrac məhsullarının çeşidinin artırılması və ixrac coğrafiyasının genişlənməsi, istehsal olunan məhsulların satışının və ticarət vasitəçiliyi institutunun inkişaf etdirilərək təkmilləşdirilməsinin təmin edilməsi üçün səmərəli iqtisadi mexanizmlərin hazırlanması və tətbiqinin sahənin inkişafına müsbət təsir edəcəkdir.

Tədqiqatın nəticələri - meyvə - tərəvəz məhsullarının emalı müəssisələri öz istehsal gücündən mövcud problemlər səbəbindən tam istifadə edə bilmir, rəqabətqabiliyyəti aşağı olduğundan istehsal olunan məhsulun çox az bir hissəsini ixrac edir, məhsulun əsas hissəsini isə daxili bazara yönəldir. Məhz bu baxımdan bu sahədə əlavə tədbirlərin görülməsi və yeni mexanizmlərin hazırlanması istiqamətində təkliflər irəli sürülür.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi - kənd təsərrüfatı sahəsinin spesifikliyi, istehsal olunan məhsulların satışında yaranan problemlər, son vaxtlarda baş verən qiymət artımları, artan risklər və digər amillər keyfiyyətli meyvə - tərəvəz məhsulları istehsalının artırılmasını və emalının genişləndirilməsini şərtləndirir. Digər tərəfdən istehsal olunan məhsulların ixracının stimullaşdırılması məqsədilə informasiya – məsləhət institutunun və ticarət vasitəçiliyi institutunun formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsinin zəruri olduğu müəyyən edilir.

Açar sözlər: meyvə - tərəvəz, istehsal, ixrac, emal, bazar, infrastruktur, innovasiya, rəqabətqabiliyyəti.

G İ R İ Ş

İstənilən ölkənin ixrac potensialı və onun dünya ixracatında malik olduğu xüsusi çəkisi, ölkənin dünya bazarında nə qədər rəqabət qabiliyyətli istehsala malik olduğunu göstərməklə bərabər ixracat qabiliyyətini əks etdirir. Dünya bazarında daha çox paya malik olmaq üçün aparılan kəskin mübarizə ixrac potensialının artırılmasının mürəkkəb bir iqtisadi sistemə

AUDİT 2022, 2 (36), səh.99-108.
AUDIT 2022, 2 (36), pp. 99-108.

çevrildiyini göstərir. İxrac potensialına təsir edən amillər əsasən daxildə formalaşır və bu formalaşma ixrac imkanlarının genişlənməsindən çox asılıdır. İxrac potensialına təsir edən amillərə aşağıdakılar aid edilir:

- istehsal resursları və xammalın mövcudluğu və davamlılığı;
- innovasiya texnologiyaları;
- əmək ehtiyatları;
- investisiya;
- yüksək ixtisaslı peşəkar kadrların mövcudluğu;
- istehsal infrastrukturu;
- istehsal.

Bu qeyd edilən amillər daxili ehtiyatlar hesabına məhsul istehsalının genişlənməsinə şərait yaratmasına baxmayaraq ixrac imkanlarının məhdudluğu onun daha da formalaşmasına və inkişafına mane olur. İxrac məhsullarının artırılması üçün ilk növbədə istehsal potensialından səmərəli istifadə etmək tələb olunur.

A.Qurbanzadə öz tədqiqatında qeyd edir ki, *məhsulların* ixrac edilməsi üçün birinci növbədə onlara tələbat olmalıdır. Azərbaycanın istehsal edə biləcəyi məhsulun miqdarının dünya bazarındakı məhsulun miqdarı ilə müqayisədə kifayət qədər az olduğu nəzərə alınarsa, ölkənin kənd təsərrüfatı məhsullarına tələbat potensialının həmişə olacağını fərz etmək mümkündür. İxrac potensialının təhlil edərkən nəzərə alınmalı digər amillər, xüsusi məhsulların keyfiyyəti, dünya bazar standartlarına və qiymətlərinə uyğunluğudur. Əgər məhsulun istehsalına çəkilən xərclər bu məhsulun beynəlxalq bazardakı qiymətlərindən aşağıdırsa deməli ixrac potensialı mövcuddur (2. Səh 275).

Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalında meyvə-tərəvəz məhsullarının istehsalı həm ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində, həm də ixrac potensialının və həcmnin artırılmasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Ölkəmizdə meyvə-tərəvəz məhsulları istehsalının böyük ənənələri və inkişaf perspektivləri mövcuddur. Ölkənin təbii-iqlim şəraiti yüksək keyfiyyətə və dada malik olan müxtəlif tərəvəz və meyvələrin yetişdirilməsi üçün əlverişlidir. Azərbaycan kənd təsərrüfatı sahəsində apardığı islahatlardan sonra uzun müddətdir ki, xarici bazarlarda müxtəlif çeşidli meyvə məhsulları (alma, nar, xurma, şaftalı, armud, alça, gavalı, heyva, qərzəkli meyvələr və s), tərəvəz məhsulları (pomidor, xiyar, yerkökü, badımcan və s.) ixrac edir. Bunların arasında nar, xurma, naringi, limon və s. kimi subtropik bitki məhsulları xüsusi yer tutur. İqtisadçı alim R. Hüseynə görə Azərbaycan üçün mühüm məsələlərdən biri də kiçik təsərrüfatlarının, yerli və xarici bazarlara çıxış imkanlarının gücləndirilməsidir. Yəni kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları istehsalı sahələrinin dəyər zənciri üzrə inkişaf etdirilməsi ixrac artımına töhfə verə bilər (5. Səh 372).

İstehsal olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının dəyər zənciri üzrə istehsalının inkişaf etdirilməsi, məhsul istehsalının çeşidlərinin və ixrac həcmnin artmasına geniş imkanlar açmaqla bərabər, istehsal resurslarından, o cümlədən əldə edilən xammal məhsulundan daha səmərəli istifadə etməyə imkan verir.

Kənd təsərrüfatında aparılan islahatlar, kənd təsərrüfatının sahələr üzrə subsidiyalasdırılması, güzəştli kreditlərin verilməsi və s. görülməli stimullaşdırıcı tədbirlər məhsuldarlığın yüksəldilməsində, meyvə-tərəvəz istehsalının artırılmasında mühüm amilə çevrilir. Xüsusilə, meyvə-tərəvəz istehsalının artımında əsas amil məhsuldarlığı yüksək olan müxtəlif özəl təsərrüfatların payının artmasıdır.

AUDİT 2022, 2 (36), səh.99-108.
AUDIT 2022, 2 (36), pp. 99-108.

Meyvə - tərəvəz məhsulları ixracının mövcud vəziyyəti və problemlər

Azərbaycanda 2020-ci ildə istehsal olunan meyvə - tərəvəz məhsullarının təzə halda 11 ölkəyə, onlardan alınan konserv və şirləri isə 15 ölkəyə ixrac edilmişdir. Eyni zamanda, təzə tərəvəzin 91.5%-i, təzə meyvənin 84.4%-i, meyvə-tərəvəz konservlərinin 53.4%-i və meyvə tərəvəz şirələrinin isə 48%-i Rusiya Federasiyası bazarına ixrac olunmuşdur. Statistik məlumatlara görə 2015-ci illə müqayisədə 2020-ci ildə Rusiya Federasiyasına tərəvəz ixracı 83.3 min tondan 200 min tona (2.4 dəfə), meyvə ixracı 154.1 min tondan 254.3 min tona (65%) yüksəlmişdir. 2015-2020-ci illərdə Azərbaycan tərəvəz və meyvə məhsulları üzrə Rusiya bazarında 3-5% paya malik olmuşdur.

Azərbaycan iqtisadçılarının hesablamalarına görə, Azərbaycanın qarşıdakı illərdə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalını və ixracını artırmağa böyük potensialı var. Belə ki, qarşıdakı illərdə işğaldan azad olunan ərazilərin də təsərrüfat dövryyəsinə cəlb edilməsi ilə kənd təsərrüfatı ixracının artırılması üçün əlavə potensial yaranacaqdır. Xərclərin buraxılış modeli əsasında aparılmış hesablamalar göstərir ki, Qarabağın Azərbaycan iqtisadiyyatına reintegrasiyası ortamüddətli dövəmdə kənd təsərrüfatında 10.4 faiz, bütövlükdə qeyri-neft sektorunda ÜDM-in formalaşmasında 5.1 faiz müsbət təsirə malik olacaqdır (6 səh 27).

İqtisadiyyatın liberallaşdırılması və eləcədə kənd təsərrüfatı sektorunun azad bazara tam integrasiyası bu sahədən əldə edilən gəlirlərin artmasına təkan vermişdir. Lakin, daxili və xarici bazarlara çıxışda yaranan çətinliklər kənd təsərrüfatı məhsullarının satışı və ixracı üçün yeni imkanlardan istifadə etməsinə olan maneələr istehsal sahələrinin inkişafında çətinliklər yaranmasına gətirib çıxarır. Nəticədə qarşıya qoyulan hədəflərə nail olmaq çətinləşir və gözlənilən nəticələrin əldə edilməsi sual altında qalır. “Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi”-nin strateji hədəf 6-da məhsul yığımından sonrakı mərhələlərdə itkilərin azaldılması, məhsulların keyfiyyətinin yüksəldilməsi, ən əsası isə istehsalçıların bazara çıxış şərtlərinin yaxşılaşdırılması məqsədi ilə bazar infrastrukturunun təkmilləşdirilməsinə ciddi ehtiyac olduğu qeyd edilmişdir. Eyni zamanda, yol xəritəsində kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları istehsalçılarının ixrac bazarlarına çıxış imkanlarının genişləndirilməsi üçün geniş əhatəli tədbirlərin görülməsi də bu Strateji Yol Xəritəsi çərçivəsində müəyyən edilmiş prioritet istiqamətlərdən biri olduğu vurğulanmışdır. İlk növbədə, ixrac imkanlarının genişləndirilməsi baxımından zəruri şərtlərdən biri məhz bazar infrastrukturunun inkişafı ilə bağlıdır ki, bu baxımdan ölkədə kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları üzrə bazar infrastrukturunun inkişafı tədbirləri ixraca da stimullaşdırıcı təsir göstərəcəyi qeyd edilmişdir (1. Səh 103; 104). Strateji Yol Xəritəsinin qəbul edilməsindən (06.12.2016) keçən dövr ərzində müəyyən qədər işlər görülmüş, anbar infrastrukturunu, məhsulların daşınması üçün nəqliyyat infrastrukturunu və loqistika mərkəzlərinin inkişafı istiqamətində atılan addımlara baxmayaraq məhsulların satışında olan problemlər hələ tam olaraq aradan qaldırılmamışdır. Azərbaycanın meyvə-tərəvəz məhsullarının ixrac dinamikası cədvəl 1-də verilmişdir.

AUDIT 2022, 2 (36), səh.99-108.
AUDIT 2022, 2 (36), pp. 99-108.

Cədvəl 1.

Meyvə və tərəvəz məhsullarının ixracının dinamikası

	2017	2018	2019	2020	2021	2021-ci ildə 2017-ci ilə nisbətən + ; -
Meyvə istehsalı, min ton	955	1011	1100	1133	1205	+ 250 t
Meyvə ixracı, min ton	261	319	336	301	351*	+90 t
İxracın xüsusi çəkisi %-lə	27.3	31.5	30.5	26.6	29.1	+ 1.8% bəndi
Tərəvəz istehsalı, min ton	1406	1522	1715	1739	1816	+ 410 t
Tərəvəz ixracı, min ton	230	233	221	218	171*	- 59 t
İxracın xüsusi çəkisi %-lə	16.4	15.3	12.9	12.5	9.4	- 7% bəndi

Mənbə: stat.gov.az məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Statistik məlumatlardan göründüyü kimi ölkəmizdə meyvə və tərəvəz istehsalı müqayisə olunan illər üzrə artan trendə malikdir. İstehsal olunan məhsulun ixracında isə stabil artım təmin edilməmişdir. Meyvə ixracında 2017-ci illə müqayisədə artım olsa da, tərəvəz ixracında azalma trendi müşahidə olunur. Məhsul ixracında baş verən azalma əsasən ixracın Rusiya Federasiyası bazarından asılı olması və ticarətdə siyasi təzyiqlərin baş verməsi ilə əlaqədar olduğu məlumdur.

Emal sənayesinin zəif inkişaf etməsini istehsal olunan məhsulların azalmasına təsir edən əsas amillərdən biri hesab etmək olar. Digər əsas amil kimi ixrac coğrafiyasının genişləndirilməməsi və istehsal olunan məhsulların tələb olunan standartlara uyğun olmadığını da göstərmək olar. Emal məhsullarının rəqabət qabiliyyətli olmaması da onların ixracında çətinliklər yaradır, digər tərəfdən konservləşdirilmiş kənd təsərrüfatı məhsulları daxili bazarda da az istehlak olunan məhsullar sırasına aid etmək olar. Konservləşdirilmiş meyvə-tərəvəz məhsullarının əsasən məclislərdə və ictimai iaşə obyektlərində istehlak olunduğu müşahidə olunur. Ölkədə fəaliyyət göstərən iri ticarət obyektlərində tez-tez emal olunmuş məhsulların satış aksiyasının keçirilməsini onun istehlak səviyyəsinin aşağı olması göstəricisi kimi qəbul etmək olar. Emal olunmuş kənd təsərrüfatı məhsullarının ixrac dinamikası cədvəl 2-də verilmişdir.

Cədvəl 2.

Meyvə və tərəvəz konservləri və şirələrinin ixracının dinamikası

	2017	2018	2019	2020	2021	2021-ci ildə 2017-ci ilə nisbətən + ; -
Meyvə və tərəvəz konservləri istehsalı, min ton	158.9	164.7	191.5	186.7	192.5	+ 33.6 t
Meyvə və tərəvəz konservləri və şirələri ixracı, min ton	15.6	14.2	16.9	18.9	19.2	+ 3.6 t
İxracın xüsusi çəkisi %-lə	9.8	8.6	8.8	10.1	10.0	+0.2 % bəndi

Mənbə: stat.gov.az məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Statistik məlumatlardan göründüyü kimi ölkədə meyvə və tərəvəz konservləri istehsalı 2021-ci ildə 2017-ci ilə nisbətən 33.6 ton və bu məhsullardan alınan konserv və şirələrin ixracı 3.6 ton artmışdır. İxracın xüsusi çəkisi isə 0,2 % bəndi yüksəlmişdir. Göründüyü kimi istehsal olunan məhsulun əsas hissəsi daxili bazara yönəldilmişdir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi alınan konserv və şirələrin uyğun olaraq 53,4 %-i və 48 %-i Rusiya bazarlarına ixrac

AUDİT 2022, 2 (36), səh.99-108.
AUDIT 2022, 2 (36), pp. 99-108.

olunmuşdur. Hazırda Rusiya Federasiyasına tətbiq edilən sanksiyalar bu ölkəyə məhsul ixracının azalmasına gətirib çıxaracağı gözləniləndir və bu da yerli istehsalatı mənfi təsir edə bilər. Eyni zamanda, mövcud emal müəssisələrinin yerli istehsalçılardan emal üçün qəbul etdikləri məhsul ən aşağı qiymətlər təklif edilməklə satın alınmasına üstünlük verilir. Nəticədə emala gedən məhsullar əsasən bazarlara təzə halda satış üçün yararsız olan məhsullar verilir ki, bu da məhsulun keyfiyyətinə mənfi təsir edir. Digər tərəfdən emal müəssisələri öz istehsal gücündən tam istifadə edə bilmirlər və bu da nəticədə avadanlıqlardan səmərəsiz istifadəyə gətirib çıxarır. İqtisadçı alim İ.İbrahimovun 2016-cı ildə apardığı təhlillərə görə Bazar münasibətləri şəraitində emal sənayesinin səmərəli inkişafının mühüm şərti kənd təsərrüfatı məhsullarının ayrı-ayrı növlərinin emalı ilə, onların istehsal gücləri arasında zəruri proporsionallığın təmin edilməsidir. Tədqiqat göstərir ki, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal gücü arasında nisbət gözlənilmir, xammalın kompleks emalı və tullantısız texnologiya tətbiqi prosesinə tam nail olunmamışdır. Ona görə də respublikada digər sahələrə nisbətən, xüsusən də rayonlardakı emal müəssisələrində tullantılar daha çoxdur, xammal itkilərinə yol verilir və keyfiyyəti təmin olunmur (4. Səh 407). Meyvə-tərəvəz emalı müəssisələrinin 2020-ci ildə emal gücündən istifadə səviyyəsi cədvəl 3-də verilmişdir.

Cədvəl 3.

**2020-ci ildə kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə emal müəssisələrinin
istehsal gücündən istifadə səviyyəsi**

Məhsullar	Ölçü vahidi	Hesabat ilinin əvvəlinə istehsal gücü	Hesabat ilinin sonuna istehsal gücü	Orta illik istehsal gücü	İstehsal gücündən istifadə səviyyəsi, faizlə
Tomat	ton	3520.5	3586.5	3553.5	69.0
Qatılaşdırılmamış tomat püresi	ton	10.0	10.0	10.0	22.0
Qatılaşdırılmış tomat püresi	ton	8000.0	8000.0	8000.0	99.4
Digər qruplara daxil edilməyən dondurulmuş, sirkə əlavə edilmədən konservləşdirilmiş tərəvəz	ton	30.0	30.0	30.0	53.0
Sirkə və sirkə turşusu ilə konservləşdirilmiş tərəvəz və meyvələr (kartofdan başqa)	ton	11637.0	11645.0	11641.0	78.6
Dondurulmuş, təzə və ya buxarda və ya sudan bişirilmiş meyvələr və qoz-fındıq	ton	11310.0	11068.0	11189.0	92.2
Mürəbbə	ton	1301.5	1343.5	1322.5	46.3
Kompot	ton	13249.0	13913.8	13581.4	66.4
Sair cem və mar-meladlar	ton	30295.2	30817.2	30556.2	60.1
Digər qruplara daxil edilməyən hazırlanmış və ya konservləşdirilmiş qoz-fındıq	ton	13853.4	13823.2	13838.3	53.7
Sitrus meyvələrinin və ya bostan bitkilərinin qabığı, təzə, dondurulmuş, qurudulmuş, duzlanmış	ton	3000.0	3000.0	3000.0	78.4
Sair qurudulmuş meyvələr	ton	172.4	235.4	203.9	90.1
Digər qruplara daxil edilməyən hazırlanmış və ya konservləşdirilmiş meyvələr	ton	6.0	6.0	6.0	71.8

Mənbə: stat.gov.az (10)

AUDİT 2022, 2 (36), səh.99-108.
AUDIT 2022, 2 (36), pp. 99-108.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2018-ci il 14 fevral tarixli 3672 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “2018-2025-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında rəsmi statistikanın inkişafına dair Dövlət Proqramı”na uyğun olaraq aparılmış müayinənin nəticələrinə əsasən tomat istehsalında istehsal gücündən istifadə edilməməsinin əsas səbəbi 14.3%-i xammal çatışmazlığı, 28.6%-i tələbatın azlığı (sifarişlərdə nəzərdə tutulan işlərin həcmnin azalması, sifarişlərin mövsümi xarakter daşması və s. 14.3%-i təmir işlərinin aparılması, 28.6%-i yüksək ixtisaslı kadrların çatışmazlığı və 14.2%-i isə anbar tutumunun az olması və anbar çatışmazlığı ilə izah olunmuşdur (10. Səh 32). Digər çeşidli məhsulların istehsalında da əsas səbəblər tələbin az olması və kadr çatışmazlığı ilə izah olunur. İnkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə emal sənayesinin rəqabət qabiliyyətinin aşağı olmasının tələbatın azlığına səbəb olduğu müşahidə olunur və əsas səbəbin isə yüksək ixtisaslı kadrların olmamasıdır. Tələbin az olmasında əsas amillərdən biri də alıcılıq qabiliyyətinin aşağı olması və ölkə əhalisinin böyük hissəsinin meyvə və tərəvəz məhsullarını ev şəraitində konservləşdirilməsinə üstünlük verməsidir. Onu da qeyd edək ki, kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı sahəsi öz rəngarəngliyi ilə seçilir, belə ki, bu gün məhsulların emalı kiçik ev təsərrüfatlarından, ailə sexlərindən tutmuş böyük emal müəssisələrinə qədər sahələrdə həyata keçirilir. Emalın bu şəkildə həyata keçirilməsi inkişaf etmiş ölkələrdə də mövcuddur. Lakin, inkişaf etmiş ölkələrdən fərqli olaraq bizdə böyük emal müəssisələri ev təsərrüfatlarında daha çox milli üslubda hazırlanan texnologiyalara diqqət yetirmir və nəticədə çeşidli və keyfiyyətli emal məhsullarını bazara təklif edə bilmirlər.

İxracın genişləndirilməsinin istiqamətləri

Müşahidə və sorğularımızın təhlili göstərir ki, cəmiyyətdə insanlar daxili bazarda kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətinin yüksək olmasının səbəbini, istehsal olunan məhsulun əsas hissəsinin ixrac olunması ilə bağlı olduğunda görürlər. Yəni istehsal olunan məhsul ixrac olunur və daxili bazarda qıtlıq yaranır bu da qiymətlərin artmasına səbəb olur. Təbii bu fikirlərlə razılaşılan iqtisadçılar da olur. Biz bu fikirlərlə tam olaraq razılaşmasaq da müəyyən mənada haqq da qazandırırıq. Lakin, nəzərə almaq lazımdır ki, hər bir ölkənin inkişafı onun ticarət əlaqələrindən asılıdır. Çünki, bu ilk növbədə daxili istehsalı rəqabətqabiliyyətliliyə sövq edir, eyni zamanda ölkəyə innovativ texnologiyaların gətirilməsinə şərait yaradır. Bundan başqa kənd təsərrüfatında istehsal olunan məhsullar uzun müddətli saxlanmaya malik deyil və tez xarab olandır. Digər tərəfdən məhsulların daxili bazara yönləndirilməsi onun maya dəyərindən aşağı satılmasına səbəb olmaqla gələcəkdə bu məhsulun istehsalını dayandıra bilər və bu da ərzaq təhlükəsizliyi baxımından əlverişli deyil. Odur ki, istehsal olunan məhsulların ixracının həyata keçirilməsi həm ölkəyə xarici valyuta gətirilməsi baxımından, həm də yerli istehsalçıların iqtisadi inkişafı baxımından əlverişlidir. Lakin, bura da dövlət tənzimlənməsi xüsusi önəm kəsb edir. Bu isə daxili bazarın qorunması və ölkə əhalisinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatı ilə bağlıdır. Bu istiqamətdə artıq təcrübədə mövcuddur. Bələ ki, Rusiya - Ukrayna müharibəsi səbəbindən dünya bazarda yaran ərzaq qıtlığı səbəbindən NK-nin 18 mart 2022-ci il tarixli qərarı ilə 30-yaxın məhsulun ixracı məhdudlaşdırılmışdır. Bu daxili bazarın tənzimlənməsi üçün atılan düzgün addım kimi qiymətləndirilir.

AUDİT 2022, 2 (36), səh.99-108.
AUDIT 2022, 2 (36), pp. 99-108.

İqtisadçı alim Ə.Hacıyevin qeyd etdiyi kimi kənd təsərrüfatı məhsullarının satışı elmi əsaslarla qurulduğu halda məhsul vahidi hesabına əmək və vəsait sərfi azalır, əmək məhsuldarlığı yüksəlir, maya dəyəri aşağı düşür, istehsalın artırılması üçün stimül formalaşır. İstehsal olunan kənd təsərrüfatı xammalı müəyyən edilmiş qaydada və şərtlərə uyğun olaraq satılmaqda məhsulun keyfiyyəti kəskin sürətlə pisləşir, itkilər artır, məhsul vahidinin əmək sərfi və istehsal xərci çoxalır, istehsal olunan son məhsulların keyfiyyəti pisləşir, onların maya dəyəri yüksəlir və sonda iqtisadi səmərəliliyə nail olunmur (3. Səh 119).

Belarus iqtisadçısı T.A.Kudreviçə görə ixracın genişləndirilməsi, onun strukturunun təkmilləşdirilməsi və şaxələndirilməsi, Belarusun ixrac potensialının inkişafı müasir mərhələdə milli iqtisadiyyatın sabitləşməsi və inkişafının ən mühüm problemlərindəndir. İqtisadiyyatın əsas sahələrində maliyyə kəsiri və yerli istehsalçıların rentabelliyyətinin aşağı düşməsi şəraitində məhz ixrac gəlirləri milli iqtisadiyyatın özünü inkişaf etdirmə mənbəyinə çevrilir. İxrac gəlirləri hesabına respublika öz xarici borcuna xidmət göstərmək üçün lazımi ödənişləri həyata keçirə bilər. Məcburi satış mexanizmi vasitəsilə ixracdan əldə edilən valyuta gəlirləri respublikaya daxil olan enerji daşıyıcıları, xammal və yarımfabrikatlar üçün ödənişləri qismən həyata keçirməyə imkan verir (7).

Ölkə iqtisadiyyatının inkişafı və onun qloballaşan iqtisadiyyatda yeri, beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşməsinin davam etməsi idxal - ixrac əməliyyatlarının müsbət saldoda genişlənməsini şərtləndirir. Hazırda Azərbaycan bütün növ mallar üzrə beynəlxalq ticarətin həyata keçirilməsində aktiv tərəf kimi iştirak edir. İxracın əsas hissəsini neft-qaz təşkil etsə də kənd təsərrüfatı və emal sənaye məhsullarının ixracını da həyata keçirir. Ölkə iqtisadiyyatının neft-qaz sektorundan asılılığını azaltmaq üçün kənd təsərrüfatı istehsalına dəstək məqsədilə müxtəlif güzəştlərin verilməsi, torpaq vergisi istisna olmaqla vergilərdən tam azad edilməsi, həyata keçirilən Dövlət Proqramları çərçivəsində zəruri infrastrukturun yaradılması, fermerlərə müxtəlif yardım növləri, birbaşa subsidiyalara qədər tədbirlər planı həyata keçirilir.

Araşdırmalar göstərir ki, kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracının həcmnin artırılması və ixrac coğrafiyasının genişləndirilməsi ölkədə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının artmasında və emal sənaye müəssisələrinin fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsində mühüm rol oynayır. Ölkənin dünya bazarında ixrac mövqeyinin möhkəmlənməsi məqsədilə istehsalın keyfiyyətinin yüksəldilməsi, bazarların düzgün seçilməsi ölkədə sabit iqtisadiyyatın formalaşmasına şərait yaratmaqla, yerli təsərrüfatların və kəndin sosial-iqtisadi inkişafına təkan verir.

Y E K U N

Aparılan təhlillər göstərir ki, təzə meyvə-tərəvəz ixracının artmasına mane olan ən aktual problem ticarət vasitəçiliyi institutunun inkişaf etməməsidir. Ticarət vasitəçiliyi institutunun inkişaf etdirilməsi ixrac coğrafiyasının genişlənməsində, xarici bazarların daha dərin-dən öyrənilməsində mühüm rol oynaya bilər. Eyni zamanda, meyvə-tərəvəz məhsullarının emalı sənayesinin zəif inkişaf etməsi və bu sahədə inhisarçılıq meyllərinin güclü olması meyvə-tərəvəz məhsullarının istehsalında çətinliklər yaradır. Emal sənayesinin inkişafı üçün

AUDIT 2022, 2 (36), səh.99-108.
AUDIT 2022, 2 (36), pp. 99-108.

əsas problemlər aşağıdakılardır: xammalın emal müəssisələrinin tələbatına uyğun gəlməməsi, istehsal texnologiyalarının köhnə olması və məhsul vahidinə çəkilən xərclərin yüksək olması, meyvə-tərəvəz məhsullarının süfrə yönümlü olması və texniki məhsulların istehsalının aşağı olması, aşağı satış qiyməti, istehsalın təşkili və məhsulların satışına marketinq yanaşmasının olmaması, yüksək ixtisaslı kadrların çatışmazlığı və s.

Meyvə-tərəvəz istehsalının və ixracının inkişafını stimullaşdırmaq məqsədilə istehsal texnologiyasının yenilənməsinə investisiya qoyulmasını artırmaq, yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanmasını sürətləndirmək, emal məhsullarının çeşidlərini artırmaq, xammala olan tələbatı uyğun istehsalı təşkil etmək məqsəduyğundur. Bundan başqa istehsalçılar və emalçılar arasında məhsul satışının həyata keçirilməsi üçün müqavilə öhdəliklərinin və onun həyata keçmə mexanizminin formalaşması və təşviqi məqsəduyğun hesab edilir. Qeyd edilən məsələlərin öz həllini tapması istehsal olunan məhsulu daha rəqabətqabiliyyətli edir. Emal müəssisləri xidmət sahələrini genişləndirməklə meyvə-tərəvəz məhsullarını təzə halda (yuyulmuş, zövqlə qablaşdırılmış və çeşidlənmiş şəkildə) ixrac etməsi, məhsulların ixrac coğrafiyasının genişlənməsinə imkan verə bilər.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 06.12.2016-cı il tarixli Fərmanı ilə təsdiq olunmuş "Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi Bakı – 2016 – 177 s.
2. Qurbanzadə A.A. Aqrar strukturun regional inkişaf modeli: iqtisai-coğrafi konsepsiyası, "Elm" nəşriyyatı, Bakı-2004, 432 s.
3. Hacıyev Ə.Ə. Aqrar-Sənaye kompleksinin iqtisadiyyatı, "Təhsil" EİM, Bakı -2006, 334 s.
4. İbrahimov İ.H. Aqrar sahənin iqtisadiyyatı, (Monoqrafiya), Bakı – 2016 – 655 s.
5. Hüseyn R. Aqrar sahədə rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalı: qloballaşmanın çağırışları və inkişaf imkanları, "Avropa" nəşriyyatı, Bakı – 2018, 408 s.
6. Hüseyn R., Hüseynov R.F. Koronavirus pandemiyasının kənd təsərrüfatı məhsulları ixracına təsirlərinin qiymətləndirilməsi, Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzi, Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı, jurnal № 1 (35), 2021, 133 s. (səh. 19-30).
7. Кудревич Т.А. Развитие экспорта как основа конкурентоспособности национальной экономики в условиях глобализации мирохозяйственных связей, Белорусский государственный экономический университет.
8. https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/34446/1/kydrevich_BMW_2003.pdf
9. stat.gov.az
10. https://rosstat.gov.ru/storage/mediabank/Ejegodnik_2021.pdf
11. Sənaye müəssisələrində mövcud olan istehsal avadanlıqlarının vəziyyəti və onlardan istifadə (stat.gov.az), Bakı – 2020, 100 s.

*Гасимова Нурида Алиш кызы,
докторант,
Азербайджанский Университет Кооперации,
E-mail: nurida.qasimova1971@gmail.com
© Гасимова Н.А., 2022*

ПРОБЛЕМЫ ЭКСПОРТА ПЛОДООВОЩНОЙ ПРОДУКЦИИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Р Е З Ю М Е

Цель исследования - проанализировать текущее состояние плодоовощного экспорта страны и выявить новые механизмы расширения экспортных возможностей.

Методология исследования - привлекательными направлениями считаются увеличение производства и переработки плодоовощной продукции в Азербайджане, обеспечение эффективного использования производственного оборудования перерабатывающих предприятий, разработка новых механизмов формирования и развития института торгового посредничества.

Практическая значимость исследования - в связи с глобальным изменением климата поясняется, что разработка и применение эффективных экономических механизмов является одним из важных условий эффективного использования производственных ресурсов, увеличения номенклатуры экспортной продукции и расширения географии экспорта, обеспечения сбыта продукции и развитие, совершенствование торгового посредничества.

Результаты исследования - предприятия по переработке овощей и фруктов не могут полностью использовать свои производственные мощности из-за существующих проблем, экспортируют очень малую часть продукции из-за низкой конкурентоспособности, а основную часть продукции направляют на внутренний рынок. С этой точки зрения необходимо принимать дополнительные меры в этой сфере и разрабатывать новые механизмы.

Оригинальность и научная новизна исследования - специфика аграрного сектора, проблемы со сбытом произведенной продукции, рост цен в последнее время, возрастающие риски и другие факторы определяют увеличение производства и расширение переработки качественных фруктов и овощей. С другой стороны, для стимулирования экспорта произведенной продукции необходимо создание и развитие информационно-консультационного института и института торгового посредничества.

Ключевые слова: фрукты и овощи, экспорт, переработка, рынок, рыночная, инфраструктура, инновации, конкурентоспособность.

Nurida Alish Gasimova,
Ph.D. student,
Azerbaijan Cooperation University,
E-mail: nurida.qasimova1971@gmail.com
© Gasimova N.A., 2022

EXPORT PROBLEMS OF FRUIT AND VEGETABLE PRODUCTS IN AZERBAIJAN

A B S T R A C T

The purpose of the research - is to analyze the current state of the country's fruit and vegetable exports and identify new mechanisms to expand export opportunities.

The methodology of the research - increasing the production and processing of fruit and vegetable products in Azerbaijan, ensuring the efficient use of production equipment of processing enterprises, development of new mechanisms for the formation and development of the Institute of trade intermediation is considered as attractive directions.

The practical importance of the research - is explained as one of the important conditions for the development and implementation of effective economic mechanisms in Azerbaijan to ensure the efficient use of production resources, increase the range of export products and expand the export geography, ensure the sale of products, and the development and improvement of trade intermediation in relation to global climate change.

The results of the research - due to current problems, fruit and vegetable processing firms are unable to fully utilize their production capacity, export a relatively small portion of the product due to low competitiveness, and direct the majority of the product to the domestic market. From this standpoint, additional steps and the development of new mechanisms are required.

The originality and scientific novelty of the research - the agricultural sector's specificity, challenges appearing in the sale of manufactured products, recent price hikes, increasing risks, and other variables condition the increase in the production of quality fruit and vegetable products and the expansion of their processing. On the other hand, it has been established that the establishment and development of the Information – Advisory Institute and the Trade Mediation Institute are required in order to boost the export of produced goods.

Keywords: fruits and vegetables, production, export, processing, market, infrastructure, innovation, competitiveness.

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur:
02.03.2022
Təkrar işləməyə göndərilmişdir:
07.03.2022
Çapa qəbul olunmuşdur: 11.03.2022

Дата поступления статьи в редак-
цию: 02.03.2022
Отправлено на повторную обра-
ботку: 07.03.2022
Принято к печати: 11.03.2022

The date of the admission of the article
to the editorial office: 02.03.2022
Send for reprocessing: 07.03.2022
Accepted for publication: 11.03.2022